

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра логіки

**Неограйсівська прагматика:
витоки, специфіка і загальний огляд**

**Neo-Gricean Pragmatics: Its Origins, Specific Features and General
Overview**

Кваліфікаційна робота за спеціальністю 033 «Філософія»
на здобуття освітнього ступеня бакалавра філософії

Студент-виконавець:
Шкурко Дмитро Вадимович

4 курс, 1 група
денна форма навчання
спеціальність 033 «Філософія»
ОПП «Філософія»

Науковий керівник:
Алексюк Ігор Анатолійович,
к.філос.н., доцент

(підпис)

Допущено до захисту:
Зав. кафедри логіки,
доктор філософських наук, професор
Хоменко Ірина Вікторівна

(підпис)

КИЇВ - 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРАГМАТИЧНА ТЕОРІЯ ПОЛА ГРАЙСА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА	7
1.1. Інференційна прагматика та поняття імплікатури	7
1.2. Принцип Кооперації та максими спілкування	12
Висновки до розділу	17
РОЗДІЛ 2. ПОСТУЛАТИ НЕОГРАЙСІВСЬКОЇ ПРАГМАТИКИ: ДВОКОМПОНЕНТНА СИСТЕМА ХОРНА ТА ТРИ ПРИНЦИПИ СИСТЕМИ ЛЕВІНСОНА	18
2.1 Поява неограйсівської прагматичної течії, двокомпонентна система прагматики Хорна та скалярна імплікатура	18
2.2. Трикомпонентна система Левінсона	26
Висновки до розділу	38
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	43

ВСТУП

Актуальність дослідження. Прихід ХХІ століття та його подальший розвиток закріпили за ним статус найтехнологічнішої світової епохи. Надпотужний науковий та технічний прогрес, наукові відкриття як нанотехнології та штучний інтелект змінюють людське уявлення про техніку як таку. Цей список можна і надалі продовжувати. Однак, якби нам всім не хотілося, поруч з позитивом дуже часто ходить негатив. Він може проявляти себе у різних іпостасях і на різних рівнях людського існування. Яскравим прикладом такого «негативу» стала повномасштабна війна України з Російської Федерацією. Використання сучасної та технологічної зброї, активна та масштабна робота пропагандистської машини, нехтування всіма можливими юридичними нормами, порушення міжнародних домовленостей та конвенцій... Все це є війна. А як відомо, однією з основних тактик введення війни є використання пропагандистської машини. Замилування фактів, недосказаність, порушення всіх можливих логічних законів. І ось тут ми виходимо на таку тезу, що при посередництві пропаганди, люди починають менше аналізувати та піддавати критиці будь-яку інформацію, яка з'являється у нашому просторі. Аби цього не відбувалося, потрібно себе тренувати і, що не менш важливо, вміти уважно слухати, читати між рядків й віднаходити приховані сенси, які завжди стоять за основним потоком інформації.

Тема людської комунікації завжди приваблювала вчених. Адже навіть зараз сфера аналізу спілкування між людьми активно досліджується, постійно відкривається щось нове, щось доповнюється, а щось вилучається. Частиною процесу спілкування між людьми є процес імплікування того, що було сказано. Саме цим та іншими комунікативними процесами цікавиться прагматика. «Прагматика має справу з висловлюваннями, під якими розуміють конкретні події, навмисні дії мовців у певний час і у певному місці, які зазвичай включають мову» [33].

Не дивлячись на те, що прагматика як окремий напрям досліджень виникла тільки у ХХ столітті, вона приваблює усе більшу кількість вчених. Саме прагматика зробила основним предметом дослідження комунікативний зміст певного виразу чи висловлювання. Можна звернутися до Encyclopedia Britannica, яка надає таку характеристику прагматиці: «Прагматика, в лінгвістиці та філософії, вивчення використання природної мови в спілкуванні; у більш загальному вигляді, вивчення відносин між мовами та їх користувачами» [32].

Перше визначення прагматики було виведено Чарльзом Моррісом «Семантика має справу з відношенням знаків до (...) об'єктів, які вони можуть або насправді денотують. Прагматика має справу з відношенням знаків до їх інтерпретаторів. Під "прагматикою" позначається наука про відношення знаків до їх інтерпретаторів» [29, р. 108] Однак, його визначення є доволі широким, бо вчений вважав, що прагматика має зв'язок з усіма можливими явищами, які виникають при функціонуванні знаків. Одне з останніх визначень прагматики надав Бах: «Прагматична інформація - це (екстралінгвістична) інформація, яка виникає в результаті фактичного акту висловлювання і має відношення до визначення слухачами того, що говорить мовець» [31, р. 21].

Грайсівська прагматична теорія в свій час показала, що процес комунікації не такий вже і простий і, аби не було хаосу під час вивчення та характеристики цього процесу, були введені певні правила та норми спілкування, певні стратегічні напрями ведення розмовного процесу, і що не менш важливе, введення імплікатури спілкування.

Теорія Грайса в подальшому отримала розвиток. Одним з таких напрямів була неограйсівська теорія. Саме ця теорія призвела до того, що вчені почали ще більше цікавитися комунікаційним процесом та його особливостями. Більше того, сучасні теорії комунікації, виходячи з постулатів теорії Грайса та неограйсівського проекту, намагаються дослідити та дати певне наукове

пояснення всіх цих процесів та механізмів розуміння та тлумачення тим, хто слухає певної інформації, яку мовець передає під час комунікаційного процесу. Відсутність вітчизняних наукових досліджень цієї теми також зумовлює актуальність цієї роботи.

Мета дослідження: з'ясування специфіки розвитку ідей прагматичної теорії Грайса у деяких розвідках сучасної неограйсівської прагматики.

Об'єкт дослідження: сучасна прагматика.

Предмет дослідження: неограйсівські розвідки Хорна та Левінсона.

Завдання дослідження:

- з'ясувати загальні засади виникнення теорії Грайса та неограйсівських постулатів;
- надати загальну характеристику інференційній прагматиці Грайса;
- виявити особливості та характеристики явища скалярної імплікатури у вченні Хорна;
- здійснити загальну характеристику трикомпонентної системи Левінсона

Методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та переліку використаних джерел.

У першому розділі здійснено загальний огляд виникнення та розвитку теорії прагматики у Грайса, зокрема тлумачення явища «імплікатури». Також, здійснено розгляд основних постулатів процесу комунікації, а саме максими Грайса.

Предметом другого розділу є дослідження неограйсівського проекту. Виокремлюються два важливих напрями даного проекту та з'ясовується

особливість цих напрямків. Розглянуто спроби Л. Хорна та С. Левінсона покращити та спростити розуміння і застосунок теорії Грайса.

Висновки складають загальний опис основних дослідницьких процесів у сфері вивчення комунікативного процесу.

Огляд літератури. Основі описові моменти, які стосуються прагматики, імплікатур та комунікаційних максим і принципів розглянуті дослідниками у низці поважних довідників і так званих *handbooks of pragmatics* [зокрема Yule 1996; Ward, Horn 2004; Kecskes 2005; Huang 2006, Salvatore 2014].

Для надання загальної характеристики Грайсівської теорії були використані статті та публікації Грайса [*Studies in the Way of Words; Logic and conversation; Presupposition and conversational implicature*] та деякі додаткові джерела [Charman, Алексюк [1, 2], Бацевич [3, 4]]. У першому розділі були використані також статті з інтернет енциклопедій [Stanford Encyclopedia of Philosophy; Britannica].

Виклад основної частини другого розділу спирається на роботи Хорна [Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature; Implicature; Implying and Inference; Current issues in neo-Gricean pragmatics; Metalinguistic negation and pragmatic ambiguity], Левінсона [Minimization and conversational inference; Presumptive meanings: the theory of generalized conversational implicature] та додаткові джерела інших авторів [Zipf; Bach; Hirschberg; Ducrot; Gazdar].

РОЗДІЛ 1. ПРАГМАТИЧНА ТЕОРІЯ ПОЛА ГРАЙСА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Інференційна прагматика та поняття імплікатури

Для того, аби почати розмову про інференційну прагматичну теорію Грайса, яка у свій час стала новацією у сфері прагматики та філософії мови, треба зазначити певні біографічні моменти, які вказують на причини того, чому він почав займатися розробкою власної теорії у сфері прагматики.

Герберт Пол Грайс, який зазвичай публікувався під іменем Г. П. Грайс, Г. Пол Грайс чи Пол Грайс, був відомим британським дослідником філософії мови. Згідно статті у *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, «він найбільш відомий своєю інноваційною роботою у філософії мови, але також зробив важливий внесок у метафізику, етику та вивчення Аристотеля та Канта. Його робота продовжує залишатися впливовою (і суперечливою) за межами філософії в лінгвістиці та штучному інтелекті» [30].

Навчаючись у Коледжі Корпус Крісті (*Corpus Christi College*) в Оксфорді, він познайомився з філософією, вивчав її і прослухав курс, який мав дуже консервативний характер і був обмеженим виключно читанням першоджерел мислителів Стародавньої Греції. Більше того, саме в цей період часу він познайомився з професором філософії Вільямом Френсісом Росом Харді. Також, саме в цей час Грайс переконався в тому, що величезну кількість питань філософського характеру можна вирішити за допомогою аргументативних теорій та методів міркувань.

В майбутньому спільна праця Пола Грайса та Вільяма Харді переросла у міцну дружбу. У своїх спогадах Грайс згадував, що у нього з Харді завжди були філософські суперечки, у яких ніхто ніколи не виходив переможцем. Можна сказати, що ці суперечки завжди приходили до логічних завершень.

Грайс зазначав, що «у нього [Харді] я також навчився будувати аргументацію, і, навчаючись цьому, я дізнався, що дане вміння – це навичка,

що включає багато аспектів, і це набагато більше, ніж здатність бачити логічні зв'язки (хоча цією здатністю не варто зневажати)» [8, с. 13].

Також варто додати такий момент, що теорія Грайса будується навколо суперечки двох, на той час пануючих, полярних доктрин у філософії мови. Це філософія ідеальної мови (логічний позитивізм) та філософія повсякденної мови. Декілька зауважень про ці напрямки.

Філософія ідеальної мови та філософія повсякденної мови завжди вказували на те, що проблеми, які мають філософські засновки, насправді являють собою проблеми мови і тому вирішувати їх варто за рахунок глибокого аналізу, використовуючи напрацювання у сфері лінгвістики. Філософія повсякденної мови, як і логічний позитивізм, є частиною лінгвістичної філософії. Згідно філософського енциклопедичного словника, «Своєрідність лінгвістичної філософії як аналітичної філософії полягає в аналізі звичайної повсякденної мови. Завданням лінгвістичної філософії, на думку її прибічників, є виявлення уявного характеру філософських проблем і джерел їхнього виникнення в мовній практиці, очищення мови від філософських двозначностей» [5, с. 332].

Зрозумівши, звідки і яким чином Грайс формулює власну теорію у сфері прагматики, варто перейти до її опису та характеристики.

Інференційна прагматична теорія Пола Грайса у свій час стала однією з найперших та найфундаментальніших теорій у сфері прагматики. В цій теорії він розділив значення висловлювання на те, що промовлено (what is said) та те, що мається на увазі (what is meant). Зробивши даний поділ, Грайс прийшов до висновку, що у висловлюванні є певний семантико-прагматичний момент, який імплікується мовцем, але не слідує прямо зі значення слів, яких формує дане висловлювання. Більше того, ця теорія змогла пояснити, що те, що людина каже буквально, не завжди ідентичне тому, що вона насправді мала на

увазі. Основа теорії – переконання, що між логікою класичною та природньою мовою є величезна різниця.

Інференційна прагматика Грайса вказує на те, що мова є не лише системою знаків, що репрезентують певні об'єкти. Процес комунікації в даному випадку відбувається завдяки взаємодії між агентами комунікації і з цього випливає, що мають враховуватися прагматичні аспекти комунікації.

Значення даної теорії полягає в тому, що вона запропонувала новий підхід у вивченні комунікаційного процесу та роз'ясненні природньої мови. Логіка не може надати нам повне роз'яснення природньої мови, але мову як таку не варто розглядати виключно крізь призму величезної множини її інтерпретаторів.

Основними поняттями інференційної прагматики Грайса є імплікатура спілкування (*conversational implicature*) та принцип Кооперації. Також варто додати те, що поруч із принципом Кооперації існують так звані максими Грайса чи максими спілкування, які розглянемо згодом.

Для початку варто ознайомитися з імплікатурою спілкування. Наголосимо на тому, що являє собою термін «імплікатура». Імплікатура є одним з основних аналогів терміну «імплікація». *Encyclopedia Britannica* визначає імплікацію таким чином: «Імплікація, в логіці – це відношення між двома пропозиціями, в яких друге є логічним наслідком першого» [21]. Як бачимо, термін «імплікація» походить зі сфери логіки. Даний термін отримав широке поширення у сфері прагматики та застосовується для позначення інформації не представлені у висловлюванні явно, але виведеної з допомогою загальних принципів комунікації. «Імплікатури можуть бути визначені значенням речення або розмовним контекстом і можуть бути конвенційними (у різних значеннях) або неконвенційними... Імплікатура служить для виконання різноманітних цілей: спілкування, підтримка гарних соціальних відносин, введення в оману без брехні, стиль і словесна ефективність» [22].

Аби зрозуміти, для чого Грайс використовує поняття імплікатури, варто навести приклад. Припустимо, що є два мовця. Одного звать Андрій, другого Богдан. Вони зустрілися і під час розмови згадують спільного знайомого, якого звать Святослав і він працює у сфері послуг. Андрій питає у Богдана, як знайомий Святослав облаштувався на роботі. Богдан відповідає: «Доволі непогано, наскільки мені відомо. Він у захваті від своїх колег і його поки не посадили у в'язницю». У цій ситуації Андрій може висновувати інформацію про те, що імплікує, мав на увазі Богдан, коли повідомляв про Святослава, якого ще не забрали у в'язницю. Тут може бути декілька варіантів розвитку подій: знайомий Святослав має відношення до групи людей, які не можуть встояти перед спокусою перевищувати власні повноваження задля власної користі, або що колеги цього Святослава є доволі неприємними людьми. Не є обов'язковим те, що Андрій саме так тлумачитиме дану інформацію, але вона все ж має право на існування. Акцентується увага на тому, що те, що Богдан намагався донести, є відмінним від того, що він сказав насправді і в даному випадку Богдан сказав Андрію, що Святослава не посадили до в'язниці.

Для того, аби можна було схопити відмінність між промовленим насправді і тим, що малося на увазі, Грайс уводить поняття «імплікування» (*implication*) та його похідні «імплікатура» (*implicature*) та «імплікат» (*implicatum*).

Термін «імплікатура», який є одним з найбільш поширених аналогів терміну «імплікація» у прагматиці, був введений Полом Грайсом у його праці «Логіка і мовленнєве спілкування» та слугує для позначення інформації, яка не була сказана явно, але може виводитися із повідомлення того, хто говорить. Причини введення нового терміну Грайс пояснює таким чином: «Я хотів би використати, як спеціальний термін, дієслово імплікувати (*implicate*) і іменники імплікатура (*implicature*), що відносяться до нього, тобто імплікування, імплікація (*implying*) та імплікат (*implicatum*), тобто те, що імплікується (*what is implied*). Сенс цього маневру в тому, що він позбавляє необхідності щоразу вибирати те чи інше конкретне дієслово з групи, для якої

слово імплікувати має бути родовим поняттям» [12, р. 24-25] З цього можна зробити висновок, що термін «імплікатура» вводиться як аналог терміну «імплікація» для позначення імпліцитної інформації, яка закладена у висловлюванні того, хто говорить.

П. Грайс виділяє конвенційні та комунікативні імплікатури (імплікатури спілкування). Їхня відмінність полягає в наступному. Конвенційні імплікатури пов'язані з лінгвістичним змістом висловлювання, тобто виводяться із синтаксичної конструкції даної мови та значень її слів, тоді як комунікативні імплікатури більшою мірою визначаються самою комунікативною ситуацією. Це означає, що все, що слухач витягує з висловлювання, входить у значення й сенс останнього. «У своїй теорії імплікатури спілкування Грайс припустив, що існує основний принцип, який визначає спосіб, у який мова використовується з максимальною ефективністю та ефективністю для досягнення раціональної взаємодії в спілкуванні» [20, р. 25]

«Імплікатури спілкування (conversational implicatures; IC) вивчають у зв'язку з поширеними випадками, коли людина говорить одне, але має на увазі (implies) щось більше (не йдеться про випадки іронії чи метафори)» [1, с. 85]

Імплікатури спілкування поділяють на узагальнені та індивідуальні. Існує різновид імплікатур, які завжди є постійними, ігнорують контекст висловлювання. Можна навести такий приклад висловлювання: «Аліса ввечері зайшла в дім та побачила собаку біля головного входу». Дане висловлювання дає можливість для з'яви імплікатури спілкування: Аліса прийшла у чужий дім. Якби вона прийшла до себе, то було б використано інший вираз: «прийшла до себе». Завдяки виразу «зайти в дім» з'явилася імплікатура спілкування. Імплікатури такого формату є незмінними за будь-яких умов промовляння і їх називають узагальненими.

Протилежними до узагальнених імплікатур є індивідуальні імплікатури. Такий вид імплікатур з'являється за особливих умов. Тут також варто навести

приклад. Знайомий питає: «Чи прийняли твою статтю до друку?». На що відповідають: «Вони перевищили обсяг чотирьох сторінок». В цьому випадку імплікатурою спілкування буде виступати те, що статтю не прийняли до друку. Але виникне вона тільки в тому випадку, коли буде застосована специфічна інформація, в даному випадку до вимоги оформлення статті.

Комунікативні імплікатури володіють логічними властивостями: анулюваність, невіддільність і виведення.

Анулюваністю називається така властивість імплікатур, яка вказує на їхню контекстуальну залежність, тобто в одному випадку ми можемо сказати, що p , а в іншому — що $\neg p$, не викликаючи протиріччя.

Невіддільність - це така властивість комунікативних імплікатур, яка засвідчує, що заміна одного висловлювання іншим не призводить до усунення імплікатури, оскільки вона виробляється самим актом вимови, а не вибором слів.

Виведення означає те, що імплікатури можна послідовно виявити з контексту мовного акту. Термін «виведення» передбачає такі логічні операції, застосовуючи які слухач чітко інтерпретує мовлення того, хто говорить. Відсутність однієї з цих властивостей говорить про те, що імплікатура є конвенційною.

1.2. Принцип Кооперації та максими спілкування

Розглянемо принцип Кооперації та максим спілкування. Звернемося знову до імплікатури спілкування, адже вона відіграє важливу роль для пояснення принципу Кооперації.

Імплікатури спілкування ґрунтуються на людській комунікації. Для Грайса комунікація є проявом раціональної поведінки суб'єктів. Наше повсякденне спілкування складається з основної інформації та уточнень, які до того ж не пов'язані між собою. Під час даного процесу треба вміти уважно слухати мовця, аби зрозуміти, що він насправді має на увазі. Більше того, кожен

учасник спілкування має діяти згідно певної мети спілкування. Мета може виявитись в будь-який момент: початок, середина чи кінець спілкування.

З наведених вище тез можна вивести певний загальний принцип людської комунікації, який Грайс називає принципом Кооперації. Грайс цей принцип визначає таким чином: «Зробіть свій внесок у розмову, який вимагається на тому етапі, на якому це відбувається, відповідно до прийнятої мети або напряму розмови, в якій ви берете участь» [12, р. 26]. Для розкодування імпліцитної інформації, що міститься у висловлюванні, слухач також керується принципом Кооперації, припускаючи, що той, хто говорить, зробив необхідний на даному етапі внесок у діалог, наприклад, відповів на поставлене питання. Цей принцип упорядковує спілкування, його дотримання у стандартному випадку очікується від усіх комунікантів, якщо для них метою спілкування є найефективніша передача інформації. Принцип Кооперації припускає, що учасники комунікації знають про інтереси один одного і думають, що їхні інтереси збігаються.

«Виходячи з припущення, що такий загальний принцип є прийнятним, можна, можливо, виділити чотири категорії під ту чи іншу з яких підпадатимуть певні більш конкретні максими та субмаксими, наступні з яких, загалом, дають результати відповідно до принципу Кооперації» [12, р. 26]. Саме таким чином з принципу Кооперації випливають максими Грайса, чи максими спілкування, які стають основними постулатами процесу комунікації. Ці постулати становлять чотири категорії, які Грайс (за його словами «слід за Кантом») називає категоріями Кількості (Quantity), Якості (Quality), Відношення (Relation) та Способу дії (Manner). Варто надати характеристики даних категорій.

Категорія Кількості відноситься до кількості інформації, яку потрібно надати і до неї входять дві максими: говори настільки інформативно, наскільки це потрібно; не кажи більше того, що потребує ситуація. Щодо другої максими у Грайса є деяке зауваження: «Можна сказати, що надмірна інформативність

– це не порушення принципу співпраці, а просто марна трата часу. Проте можна відповісти, що така надмірна інформативність може ввести в оману, оскільки може викликати побічні питання; а також може бути непрямий ефект, оскільки слухачі можуть бути введені в оману, якщо подумати, що є якийсь особливий момент у наданні надлишку інформації. Як би це не було, можливо, існує інша причина сумніву щодо визнання цієї другої максими, а саме, що її дія буде забезпечена пізнішою максимою, яка стосується відношення» [12, р. 26-27].

Категорія Якості має у собі супемаксиму: намагайся зробити своє твердження таким, яким би воно було істинним. Також до цієї категорії входять дві максими: не кажи того, що ти вважаєш хибою; не кажи того, чому бракує належних доказів.

Категорія Відношення має виключно одну максиму: бути релевантним. Але і тут є деяке зауваження від Грайса: «Хоча сама максима є короткою, її формулювання приховує низку проблем, які мене дуже цікавлять: питання про те, які різні види та фокуси відношення можуть бути, як вони змінюються в ході розмови, як урахувати факт правомірної зміни предметів розмови тощо. Я вважаю, що розгляд таких питань надзвичайно складний, і я сподіваюся повернутися до них у подальшій роботі» [12, р. 27].

Категорія Способу дії. Її особливість полягає в тому, що вона акцентує увагу на тому, *як* було щось сказано, тоді як попередні категорії акцентували на тому, *що* було сказано. Сюди входить супермаксима: говори ясно. Також сюди приписані чотири максими: уникай неясності виразу; уникай двозначності; будь коротким (уникай непотрібних розширень); будь послідовним.

Варто також вказати на один суттєвий момент щодо використання максим спілкування. «Очевидно, що дотримання деяких із цих максим є справою менш нагальною, ніж дотримання інших; людина, яка висловлюється з

надмірною кількістю інформації, загалом, піддається менш суворому засудженню, ніж людина, яка сказала щось, що вважає неправдою. Справді, можна було б відчутти, що важливість принаймні першої максими Якості така, що її не слід включати в схему того типу, яку я будую; інші максими можуть використовуватися лише за умови, якщо перша максима Якості буде задоволена. Хоча це може бути правильним, що стосується генерації імплікатур, роль цієї максими не відрізняється істотно від ролі інших максим і її можна розглядати як частину переліку максим» [12, р. 27].

Максими Грайса діють у всіх галузях людської комунікації і не тільки вербальної. Продовжуючи цю тему, Грайс зазначав, що «існують, звичайно, всілякі інші максими (естетичні, соціальні або морального характеру), як-от «Будь ввічливим», які також зазвичай використовуються учасниками комунікації, і вони також можуть генерувати неконвенційні імплікатури» [12, р. 28].

Комунікативні Максими - основа можливості породження імплікатур спілкування. Грайс формулює загальну схему утворення імплікатур спілкування таким чином: «Він сказав, що p ; немає підстав вважати, що він не дотримується максим або, принаймні, принципу Кооперації; він не міг би цього робити, якщо не думав, що q ; він знає (і знає, що я знаю, що він знає), що я бачу, що припущення, що він думає, що q є обов'язковим; він не зробив нічого, щоб завадити мені думати, що q ; він хоче, щоб я думав, або, принаймні, хоче дозволити мені думати, що q ; і тому він припустив, що q » [12, р. 31].

Наскільки б ця теорія не була би чудовою, все ж таки вона має недоліки, і часом вони доволі значні. Як зазначає вчений, під час комунікації, один з учасників може порушити максими спілкування. Грайс пропонує чотири приклади-випадки. В першому випадку він каже про те, що можна неявно порушити максими, але це може призвести до омани. Друга ситуація показує, що можна відмовитися не тільки від максим, а й від принципу Кооперації і повідомити про це інших учасників комунікації, вказавши, що «тримаю рот

на замку». За третього випадку можна опинитися поміж двох максимумів кооперації: бути не в змозі виконати першу максимум Кількості (бути настільки інформативним, наскільки потрібно), не порушуючи другої максимуми Якості (мати вагомий докази того, про що говориш). У четвертому випадку, можна нехтувати максимами і явно це демонструвати. При цьому не буде конфлікту максимумів. Учасник комунікації не намагається ухилитися від використання принципу Кооперації і не намагається ввести в оману іншого. Тут виникає певна проблема: яким чином зазначена ситуація буде корелюватися з принципом Кооперації? Грайс відповідає: «Ця ситуація, як правило, викликає імплікатуру спілкування; і коли таким чином створюється імплікатура спілкування, я скажу, що максима експлуатується» [12, р. 30]

Варто зазначити, що існує ряд важливих труднощів, пов'язаних зі статусом сформульованих принципів та постулатів. По-перше, складно віднести принцип Кооперації до суто нормативних чи суто дескриптивних правил. Також не можна сказати, що цей принцип належить (у термінології Серля) до конститутивного чи регулятивного типу правил, оскільки існують не лише кооперативні комунікативні контексти, які можуть бути не меншою мірою прагматично навантажені. По-друге, комунікативні максимуми (як зазначає сам Грайс) можуть вступати у конфлікт один з одним. По-третє, не до кінця зрозумілий зв'язок між принципом Кооперації та максимами спілкування. Особливо це стосується теорії «експлуатації» максимумів, коли породження імплікатури спілкування відбувається за рахунок порушення максимумів. По-четверте, поняття імплікатури формулюється за допомогою принципу Кооперації, хоча імплікатури можуть породжуватися і в тих комунікативних контекстах, які не пов'язані з кооперативною взаємодією (наприклад, вислів «ви ще про це пошкодуєте!» породжує імплікатуру спілкування, хоча сам факт його вимови каже, що комунікація має некооперативний характер).

Висновки до розділу

Підсумовуючи все, що було зазначено вище, варто сказати, що доробок Грайса відіграє важливу роль у розвитку великої кількості теорій у сфері прагматики. Грайс виходить з певного припущення, що учасник комунікації завжди виступає як раціональний суб'єкт і це допомагає визначити певні головні принципи комунікаційного процесу.

Для Грайса основою людського спілкування є принцип Кооперації. З цього принципу можна зробити узагальнення, що комунікація виступає як потужний прояв певного обґрунтованого обміну інформації між учасниками комунікаційного процесу. Принцип Кооперації створює базис для утворення максим спілкування. Слід розуміти, що на чотирьох максимах, про які зазначав Грайс, їхній перелік не закінчується, бо дані максими мають мету скеровувати та впливати на комунікаційний процес.

Варто наголосити, що максими не варто розглядати в якості строгих правил і норм. Вони радше є чимось на кшталт дороговказів, які більше спрямовують, аніж втручаються у комунікаційний процес.

РОЗДІЛ 2. ПОСТУЛАТИ НЕОГРАЙСІВСЬКОЇ ПРАГМАТИКИ: ДВОКОМПОНЕНТНА СИСТЕМА ХОРНА ТА ТРИ ПРИНЦИПИ СИСТЕМИ ЛЕВІНСОНА

2.1 Поява неограйсівської прагматичної течії, двокомпонентна система прагматики Хорна та скалярна імплікатура

З моменту свого заснування класична теорія імплікатур спілкування Грайса зазнала змін в результаті прагматичних теоретизувань, що призвело до появи великої кількості реінтерпретацій, переглядів і реконструкцій. Наприклад, увесь механізм роботи принципу Кооперації Грайса та його складові максими піддавалися різноманітним спробам редукції. Перші спроби пов'язують із Гарнішем, який звів Грайсівські максими Якості і Кількості в єдину максимум: «зробіть найсильніше релевантне твердження, виправдане вашими доказами» [14, р. 330-332]. Кашер стверджував, що весь механізм Грайса можна розглядати як такий, що дотримується свого роду «принципу максимальної ефективності і водночас мінімального зусилля раціональності» [23, р. 211].

Більш пізніші розробки Кетрін Велкер, в яких вона спробувала використати суперпрагматичний принцип, який «вимагає від оратора надати висловлювання, яке наближає спільну мову до комунікативних цілей і є кращим за будь-яке інше висловлювання, яке міг би надати оратор» [37, р. 95-96].

Зазначимо деякі біографічні факти, які допоможуть краще зрозуміти, із чим та як працює Лоуренс Хорн.

Лоуренс Р. Хорн є професором лінгвістики та директором кафедри лінгвістики Єльського університету за спеціальністю прагматика та семантика. Отримав ступінь доктора у 1972 році в Каліфорнійському університеті (UCLA). Основна дослідницька програма Хорна полягає в об'єднанні класичної логіки, лексичної семантики та неограйсівської прагматичної теорії.

В основному він зосередився на дослідженні явища заперечення у природній мові та його зв'язку з іншими операторами. Його роботи з прагматики, зокрема його інновації в теорії скалярної імплікатури, мають великий вплив. «Він є одним із учасників груп, відомих як радикальні прагматики в 1970-х роках (разом із Джерролдом Садоком та іншими), і брав участь у лінгвістичних війнах щодо генеративної семантики. Шкали Хорна були названі в його честь. Шкала Хорна – прагматично визначена шкала, за якою можна розрахувати узагальнені імплікатури спілкування Грайса. Його книга 1989 року “Природна історія заперечення” широко вважається шедевром; у ньому він викладає всі основні теми, що стосуються заперечення, починаючи з Аристотеля, а також торкається негативної полярності. Примітним є його використання аристотелівських понять, таких як Квадрат протиставлень, та силлогістичної логіки в сучасному семантичному та прагматичному контексті» [25].

Як бачимо, Хорн є доволі важливою фігурою у сфері прагматики. Це також пояснює, чому саме хорнівський підхід до теорії Грайса отримав більше визнання, ніж його колеги.

Ознайомившись з передумовами виникнення ідеї Хорна щодо вдосконалення грайсівської теорії прагматики, розглянемо теорію Хорна та визначимо її характерні особливості.

У своїх дослідженнях, Хорн створює двокомпонентну модель. З точки зору вченого, всі максими Грайса, за винятком максими Кількості, можна замінити двома більш фундаментальними та антитетичними принципами. Хорн виходить із того, що наявний принцип економії лінгвістичної інформації дозволяє замість чотирьох максимум спілкування використовувати дві максими. Їх називають Q – принцип (Quantity principle, принцип Кількості) та R – принцип (Relation principle, принцип Відношення).

Q – принцип має такі характеристики: зроби внесок достатнім та говори стільки, скільки можеш. Цей принцип виступає нижньою межею, яка гарантує збереження інформативності контенту. У цьому принципі поєднана максима Кількості і декілька субмаксим способу дії. Цей принцип покликаний продукувати верхні імплікати.

R – принцип базується на таких характеристиках: роби свій внесок необхідним та кажи стільки, скільки потрібно. Даний принцип покликаний мінімізувати висловлювання. В ньому поєднані максима Релевантності, Кількості та деякі субмасими способу дії. Цей принцип покликаний продукувати нижні імплікати.

З точки зору інформаційної структури, Q-принцип Хорна, який містить у собі першу максимуму Кількості (говори настільки інформативно, наскільки це потрібно), першу та другу максими Способу дії (уникай неясності виразу; уникай двозначності), є прагматичним принципом з нижньою межею, який може використовуватися для породження верхньої межі імплікацій спілкування: «мовець, кажучи *p*, комунікаційно імплікує, що (наскільки він чи вона знає), в більшості випадків буде *p*. Класичним прикладом (*locus classicus*) в даному випадку є такі імплікатури спілкування, які породжені Q – або шкалою Хорна» [20, р. 38]. Шкала Хорна визначається таким чином: Для $\langle S, W \rangle$, аби сформувати шкалу Хорна,

- (i) $A(S)$ тягне за собою $A(W)$ для деякого довільного речення A ;
- (ii) S та W однаково лексикалізовані, слова з одного класу та одного переліку, і
- (iii) S та W є приблизно одним і тим же семантичним відношенням або з того самого семантичного поля

Варто уточнити, що S розшифровується як «семантично строгий вираз», а W як «семантично слабкий вираз». Тут можна навести такий приклад шкали Хорна: $\langle$ всі, деякі $\rangle$; $\langle$ гарячий, теплий $\rangle$; $\langle$ відмінно, гарно $\rangle$; $\langle$ катастрофічно,

погано>. Завдяки цьому прикладу можна сказати, що вираз *всі* семантично сильніший за *деякі*, бо воно тягне за собою *деякі*, але не навпаки (*vice versa*). *Всі* та *деякі* відносно однаково лексикалізовані; і обидва є кванторами, тобто обидва з одного семантичного поля. За такою самою схемою можна проаналізувати і інші приклади і дійти до одного і того самого висновку.

Варто розглянути інші приклади: <iff (якщо і тільки якщо), if>; <жалкувати, знати>; <(p бо q), (p та q)>. Чи можуть наведені приклади утворити шкалу Хорна, як і попередні приклади? Відповідь буде негативною. З першим прикладом ситуація така, що він виключається з цієї шкали з причини того, що саме у англійській мові не існує унітарної лексеми, яка б означала *якщо і тільки якщо*. Іншими словами, англійські *iff* (знаходиться у спеціальному реєстрі) та *if* не лексикалізовані однаковою мірою. *Жалкувати* та *знати* в даному випадку знаходяться в різному семантичному відношенні. У шкалі Хорна, два або більше лексичних виразів мають бути з одного семантичного поля відношень. Це щодо Q – принципу. Тепер варто уточнити деталі щодо R – принципу.

«Якщо Q-принцип відповідає першій максимі Кількості, то компенсуючий R-принцип містить в собі не тільки максимум Відношення, але й другу максимум Кількості і, можливо, всі максими Способу дії (хоча я не буду тут наводити аргументи на користь цього твердження). R-принцип, що відображає ефект Q-принципу, який щойно обговорювався, є принципом верхньої межі, який може використовуватися (і зазвичай використовується) для створення імпліката з нижньою межею» [18, р. 14]. Якщо у схемі Q-принципу акцентується увага на тому, що коли учасник комунікаційного процесу говорить, що *p*, і буде у більшості випадків *p*, то у схемі R-принципу учасник комунікації, кажучи, що *p*, має на увазі більше ніж *p*. Класичним прикладом виступає непрямий мовленнєвий акт: «якщо я запитаю вас, чи можете ви передати мені сіль, у контексті, де ваша спроможність це зробити не підлягає сумніву, я дозволяю

вам зробити висновок, що я роблю щось більше, ніж запитую, чи можете ви передати сіль - насправді я прошу вас це зробити» [18, р. 14].

Про взаємодію цих двох принципів Ян Хуанг казав так: «R-принцип зазвичай має пріоритет доти, доки використання лінгвістичної форми методом контрасту не спричинить Q-імплікатуру» [20, р. 40].

Не дивлячись на те, що дані принципи, в певному сенсі доповнюють одне одного, між ними можна помітити суперечності. Дані принципи на основі Q і R часто конфліктують одне з одним. «Промовець, який підкоряється тільки Q, буде говорити всю можливу інформацію, тоді як мовець, який підкоряється тільки R, імовірно, щоб бути в безпеці, не відкривав би рота. Насправді, багато зіткнень максим, які обговорювали Грайс та інші, стосуються першої максими Кількості і максими відношення» [18, р. 15].

Імплікатури, які засновані на Q – принципі, вираховуються за рахунок інформації, яка б мала бути проголошеною, але яка за деяких обставин не була проголошена. «В такій ситуації слухач розпізнає помилку мовця, який не використав більш інформативне висловлювання, і прийшов до висновку, що мовець навмисно не застосував більш інформативне висловлювання, або був не в змозі це зробити» [24].

R – принцип має більше відношення до соціальних переконань (судження про поведінку людини), аніж до лінгвістичних правил. «Зазвичай імплікатури такого роду репрезентовані у непрямій мові [24].

Для лінгвістичної прагматики, ядром її системи є перша субмаксима Кількості, яка систематично використовується для отримання верхньої межі узагальнених імплікацій спілкування, пов'язаних зі скалярними значеннями. На основі скалярних значень та використанні імплікатури спілкування з'являється специфічний вид імплікатури спілкування, яку називають скалярною імплікатурою.

У прагматиці скалярна імплікатура — це імплікатура, яка надає імпліцитне значення явному або буквальному значенню висловлювання, і яка передбачає, що у того, хто висловлюється, була причина не використовувати більш інформативний або сильніший термін на тій самій шкалі. Вибір слабшої характеристики свідчить про те, що жодна з сильніших характеристик у шкалі не відповідає тому, що хоче сказати мовець. Це зазвичай спостерігається у використанні виразу «деякі» для припущення значення «не всі», хоча «деякі» логічно узгоджується з «всі».

Скалярні імплікатури зазвичай виникають, коли мовець кваліфікує або масштабує своє висловлювання за допомогою мови, яка передає слухачеві висновок або імплікатуру, що вказує на те, що мовець мав причини не використовувати більш сильний, більш інформативний термін. Наприклад, коли мовець використовує термін «деякі» у твердженні «Деякі студенти можуть дозволити собі новий автомобіль.», використання «деякі» дає підстави для висновку або імплікації, що «не всі студенти можуть дозволити собі новий автомобіль». Хорн вказував, що: «Скалярна імплікатура на основі кількості — керується нашим передбачуваним взаємним знанням, що я висловив слабшу пропозицію замість такого ж висловлювання, яке виражало б сильнішу пропозицію. Також за замовчуванням повідомляється про так зване двостороннє розуміння, яке поєднує сказане з тим, що мається на увазі» [17, р. 10].

У випадку скалярної імплікатури, зокрема, те, що імплікується, залежить від того, що не сказано (але могло бути сказано). «За інших рівних умов, мовець, який вимовляє, що деякі $F \in G$, імплікує те, що (виходячи з того, що відомо) не всі $F \in G$, тому що від промовця очікували більш сильну пропозицію, якби він мав змогу зробити це. Промовець може вибрати більш слабке висловлювання не лише через занепокоєння, що висловлювання більш сильного характеру може порушити міркування щодо доречності, стислості чи ввічливості, а й через відсутність впевненості в тому, що він має більш сильний аналог» [35, р. 15-16].

За Хорном, максима кількості (канонічно викликана односторонніми зв'язками між лексичними опозиціями) спонукає до встановлення певних шкал квантифікаторів. Прикладом такої шкали може бути: < Нічого, декілька, багато, всі >. Дана шкала заснована на однойменній шкалі Хорна (Q – шкала), про яку згадували раніше. На основі вживання мовцем у висловленні будь-якого слова із зазначеної вище шкали (наприклад: *декілька*) слухач може вивести скалярні імплікатури про заперечення кванторних виразів, що знаходяться вище за шкалою (наприклад: *багато, всі*). Принцип Кооперації припускає, що мовець вибрав правдивий (згідно максими якості) і найбільш інформативний (згідно максими кількості) кванторний вираз на даній шкалі.

Засновуючись на шкалі, приклад якої можна розглянути вище, твердження мовця про відносно слабке значення Q(кількість) означає, що мовець не мав можливості стверджувати будь-яке більш сильне значення праворуч у межах тієї ж шкали (іноді шкали відображаються з протилежною орієнтацією, сильніші елементи ліворуч.) «Скалярні значення обмежені буквальною нижчим значенням (“те, що сказано”) і (зазвичай) обмежені зверху імплікатурою на основі Q. Таким чином, “односторонні” значення, надані лінгвістичною семантикою, можуть бути прагматично збагачені, щоб отримати “двостороннє” розуміння» [35, р. 16].

Таким чином, цей підхід дозволяє використовувати роль контексту в скасуванні та посиленні верхньої межі скалярних предикатів та узагальнень для різних типів операторів (кванторних виразів, бінарних сполучників, деонтичних та епістемічних модальностей), уникаючи потреби використовувати будь-які лексичні неоднозначності для відповідних операторів.

Теорія скалярних імплікатур отримує розвиток, зокрема, у роботах Дж. Хіршберг [15], яка зазначає, що скалярна імплікатура може бути виведена не тільки на основі певної шкали, але також і на основі будь-якого набору лексичних одиниць, що є шкалою на прагматичному рівні. Наприклад, у

ситуації, коли мовець відправився з Києва до Львова, населені пункти, які він проїжджає, можуть бути впорядковані відповідно до порядку їхнього прямування на маршруті «Київ – Львів»: наприклад, Київ, ..., пункт L, пункт M ..., Львів. У такому випадку з висловлювання мовця *Я дістався до L* слухач може вивести імплікатури *Мовець ще не дістався Львова*, *Мовець ще не дістався пункту M*, а також інших пунктів, що знаходяться на шкалі вище, ніж L.

Розглянемо таке висловлювання: «У мене є декілька книг Жадана, він часто був у мене зі своїм другом». Якби у мовця були *всі* книги, то дане висловлювання порушувало б максимум кількості, так як воно не є більш інформативним. Якщо слухач шукає якусь конкретну книгу Жадана, то йому вкрай необхідно знати, якою кількістю книг володіє мовець, аби оцінити ймовірність наявності тієї чи іншої книги. При цьому, якщо у мовця є лише одна книга, то його висловлювання порушує максимум якості, тому що в даному випадку воно не є істинним (менше книг, ніж мовець сказав). Припускаючи, що максими не були порушені, слухач з висловлювання мовця виводить такі скалярні імплікатури: «Невірно, що у мовця є *всі* книги Жадана»; «Невірно, що у мовця є *багато* книг Жадана».

Проаналізуємо два висловлювання. 1 – «Деякі з мовців говорять про імплікатури»; 2 – «Аліса або Ольга говорять про імплікатури». Ці приклади важливі, адже вони несуть в собі два важливих та основних прикладів скалярних імплікатур. Це екзистенційні квантори та диз'юнкція. Перший приклад містить екзистенційний квантор, який визначається як *деякі*, а другий приклад містить диз'юнкцію у вигляді *або*. Відповідно скалярною імплікатурою в першому прикладі є висновок, що не всі мовці говорять про імплікатури, а в другому прикладі скалярною імплікатурою буде той факт, що ані Аліса, ані Ольга не говорили про імплікатури.

Варто згадати доволі цікавий факт, пов'язаний зі скалярними імплікатами. Американський філософ Кент Бах включає скалярні

імплікатури у свій топ-10 найпопулярніших помилкових уявлень про імплікатуру. Він зазначає про те, що «люди не назвали б так звані скалярні імплікатури “імплікатурами”, якщо б не думали, що вони такими є» [6, р. 13]

Аби пояснити власну позицію, науковець зазначає, що у такому типовому твердженні як: «Деякі з хлопців пішли на вечірку», мовець підкреслює, що не всі хлопці пішли на вечірку. Однак, ця ситуація передбачає одразу два варіанти: деякі хлопці пішли на вечірку і те, що не всі з них пішли. Насправді ж, промовець має на увазі лише одне: що деякі, але не всі хлопці пішли на вечірку. Мовець міг би це промовити, включивши *але не всі* після *деякі*. «Подібним чином, якщо ви говорите: “У мене два телевізори”, ви не маєте на увазі водночас те, що у вас є два телевізори і що у вас не більше двох, ви маєте на увазі, що у вас є рівно два, що ви могли б чітко пояснити, ставлячи *рівно* перед *двома*» [6, р. 14]. Для таких випадків Бах застосовує термін «імпліцитур (implicature)» і вона вибудовується на основі того, що сказано мовцем. «Я не припускаю, що перекласифікація більшості скалярних імплікатур як імпліцитур мала б якісь великі наслідки для роботи будь-кого іншого з цього питання, але я не бачу причин продовжувати називати їх “імплікатурами”» [6, р. 14].

2.2. Трикомпонентна система Левінсона

Зазначимо деякі біографічні факти, які допоможуть з чим працював Стівен Левінсон.

Стівен Левінсон — британський суспільствознавець, відомий своїми дослідженнями зв'язків між культурою, мовою та пізнанням.

Стівен Левінсон є співдиректором Інституту психолінгвістики Макса Планка та професором порівняльного мовознавства в Університеті Радбуда в Неймегені. Він є автором близько 300 публікацій. Дослідницькі інтереси зосереджує на стосунках між мовою, культурою та пізнанням, мовній різноманітності, інтерактивних використаннях мови, психолінгвістиці,

еволюції мови. «Останні роботи включали психолінгвістичну проблематику мов. Він провів велику дослідницьку роботу щодо вивчення мов в Індії, Австралії, Мексиці та Папуа-Новій Гвінеї. Він також є членом Європейської академії» [36].

Найперша робота Левінсона була присвячена соціолінгвістиці взаємодії, вивченні моделі взаємодії в багатомовній спільноті в Індії. Він багато писав про прагматику, створив перший повний підручник у цій галузі. Свої дослідження прагматики розгортає під тим, що називає «парасолькою Грайса», чи широкою теорією комунікації, яка зосереджується на ролі розмовних імплікатур. Його спільна робота з американською дослідницею у сфері лінгвістичної антропології Пенелопою Браун над мовними структурами, привела до публікації роботи «Ввічливість: універсали у використанні мови» [7] - фундаментальної роботи з теорії ввічливості. У 2009 році Левінсон написав у співавторстві з Ніколасом Евансом статтю «Міф мовних універсалій: мовна різноманітність та її важливість для когнітивної науки» [10], у якій обговорювалася заперечення існування мовних універсалій (спільні ознаки, властиві всім мовам світу) і стверджувалось, що мовне різноманіття є вирішальним для когнітивної науки.

Левінсон підштовхнув наукову спільноту до переоцінки поняття лінгвістичної відносності на початку 90-х років, опублікувавши разом з Гумперцем впливовий огляд цього питання у книзі «Сучасна антропологія» [34] та спільно з Гумперцем займався редагуванням тому на цю тему за участі експертів з різних галузей [13]. У роботі Левінсона «Простір у мові та пізнанні: дослідження когнітивного різноманіття» [28] про мову та простір було використано гіпотезу лінгвістичної відносності (друга назва: гіпотеза Сепіра – Ворфа, яка припускає, що структура мови впливає на світосприйняття та погляди її носіїв, а також на їх когнітивні процеси), яка показала, що носії мов, які використовують різноманітні системи у певному просторі, вирішують невербальні просторові завдання різними способами. Його останні роботи

описують відносини між культурою жителів острова Россель та їхньою місцевою мовою.

Левінсон – один з лідерів у розвитку теорій та концепцій прагматики. Розглянемо власне ідею Левінсона та її головні постулати.

Пропозиція Хорна звести максими Грайса до принципів Q і R була поставлена під сумнів Левінсоном. На думку Левінсона, Хорн не зміг розмежувати те, що Левінсон називає семантичною мінімізацією (семантично загальні вирази мають більшу силу, ніж семантично специфічні) і мінімізацією виразів («коротші» вирази є більш доречними, аніж «довші»). Семантична мінімізація пов'язана зі звуженням (редукцією) речового значення мовних одиниць.

Можна стверджувати, що існує певна двозначність між семантичною мінімізацією, яка виражена за допомогою семантичної загальності, інформативності та пов'язана з другою максимою Грайса про кількість, і мінімізацією виразів, яка виражена за допомогою одиниць мовлення, які пов'язані з максимою Грайса про спосіб дії (особливо з третьою максимою: «Будьте короткими – уникайте непотрібної розширеності висловлювання»).

Ретельно вивчивши та дослідивши теорію Хорна, Левінсон приходять до висновку, що використання Хорном Q- і R-принципів містить певну невідповідність. Наприклад, в одних випадках, принцип Q діє з точки зору мовних одиниць, тоді як в інших випадках, наприклад, у Q- або шкалах Хорна, він діє переважно з точки зору інформативності.

Подальші розробки теорії в цьому напрямку привели Левінсона до висновку про те, що має бути чітке розділення між прагматичними принципами, що керують поверхневою формою висловлювання, і прагматичними принципами, що керують його інформаційним змістом. Він запропонував звести оригінальну програму Грайса, за виключенням максими

Якості, до трьох неограйсівських прагматичних принципів: те, що він назвав принципами Q-[кількості], I[інформативності] та M[Способу дії]. Кожен із трьох принципів має дві сторони: максима мовця, яка визначає, що цей принцип зобов'язує висловлюватись, і висновок реципієнта, що дозволяє зробити висновок адресату.

Q – принцип: Про те, що не висловлюється, не може йти мова

I – принцип: Те, що виражено загальними формулюваннями, описує загальний стан речей

M – принцип: Те, що виражено нетиповими формулюваннями, описує нетипову ситуацію

Тепер варто надати більш точну характеристику цим трьом принципам.

Q – принцип характеризується з двох позицій: максима мовця + висновок реципієнта. Максима мовця: «Не проголошуйте тезу, яка є інформаційно слабкішою, ніж ваше знання про світ, якщо не висловити більш сильне твердження, яке буде суперечити I-принципу. Зокрема, виберіть інформаційно найсильнішу парадигматичну альтернативу, яка відповідає фактам» [26, р. 76]. Висновок реципієнта: «Прийміть до уваги той момент, що мовець зробив найсильнішу заяву, що узгоджується з тим, що він знає, а отже, це: 1 - якщо оратор стверджував $A(W)$, де A – це фрагмент речення, а W інформаційно слабкіший вираз, ніж S , а контрастні вирази $\langle S, W \rangle$ утворюють шкалу Хорна, то можна зробити висновок, що мовець знає, що більш сильне твердження $A(S)$ (в якому S замінено на W) буде хибним; 2 - якщо оратор стверджує $A(W)$ і $A(W)$ не спричиняють появу у висловлюванні Q , яке з'являється завдяки більш сильному твердженню $A(S)$, і $\langle S, W \rangle$ утворюють контрастний набір, то можна зробити висновок, що мовець не знає, чи отримується Q , чи ні» [26, р. 76].

Для більш простішого розуміння того, що являє собою Q – принцип Левінсона, було розроблено спрощене пояснення даного принципу. Спрощене пояснення виглядає таким чином: «Доповідач: Не кажіть менше, ніж потрібно (маючи на увазі I – принцип); Адресат: Те, що не сказано, не є таким» [20, р. 41].

Основна ідея Q – принципу полягає в тому, що використання виразу (особливо семантично слабшого) у наборі контрастних семантичних альтернатив (наприклад, Q - або шкала Хорна) Q імплікує заперечення асоційованої інтерпретації з використанням іншого виразу (особливо семантично потужнішого) у тому самому наборі. Іншими словами, ефект цієї інференційної стратегії полягає в тому, щоб вивести розмовну імплікатуру, що обмежує верхню межу: мовець, говорячи «... *p* ...», комунікаційно імплікує, що (з використання всіх можливих знань) «... максимум *p*...». З іншого боку, через відсутність інформаційно сильнішого виразу можна зробити висновок, що інтерпретація, пов'язана з використанням цього виразу, не відповідає дійсності. Отже, Q – принцип має в собі негативний характер.

Розвиваючи Q – принцип, Левінсон виводить три види Q-імплікатур. Вони називаються: Q – скалярні імплікатури; Q – клаузальні імплікатури та Q – альтернативні імплікатури.

Q – скалярні імплікатури отримані з прототипу шкали Хорна. Схематично її можна зобразити так: Q – скаляр: <*x*, *y*>
y +> (комунікативно імплікується) Q – скаляр ~ *x*

Наведену вище схему Q – скалярної імплікатури можна виразити через такий приклад: <ідентичний, схожий>
 Дві пісні між собою схожі +> дві пісні не ідентичні

Далі варто приділити увагу Q – клаузальній імплікатурі. Даний вид імплікатур є результатом епістемічної невизначеності. Як і Q – скалярні

імплікатури, Q – клаузальні імплікатури також спираються на набір контрастних семантичних альтернатив, але в даному випадку конструктивного типу. Усюди, де є конструкція $Y(p)$, де p не тягне за собою $Y(p)$, і існує альтернативна конструкція $X(p)$, семантично подібна й приблизно такої ж стислості до $Y(p)$, за винятком того, що $X(p)$ тягне за собою p , то використання семантично слабкішого $Y(p)$ Q-імплікує, що мовець не знає, виводиться p чи ні. Схематично Q – клаузальні імплікатури мають такий вигляд: Q – клаузал:

$$\begin{array}{ccc} < & X(p), & Y(p) & > \\ & Y(p) +> & Q\text{-клаузал } p, \sim p & \end{array}$$

Дану схему Q – клаузальної імплікатури можна відобразити на такому прикладі:

$$\begin{array}{ccc} < & (p \text{ та } q), & (p \text{ або } q) & > \\ & \text{Андрій вегетаріанець або філософ} & +> & \text{Андрій можливо} \\ & \text{вегетаріанець, або можливо не вегетаріанець; можливо філософ,} & & \\ & \text{або можливо не філософ} & & \end{array}$$

У цьому випадку, коли $(p \text{ та } q)$ тягне за собою елементи висловлювання, $(p \text{ або } q)$ не роблять цього. «Це призводить до того, що якщо використовується семантично слабкіше $(p \text{ або } q)$, то мовець Q-імплікує, що він чи вона не знає, чи це p чи ні, і чи є це q чи ні, звідси й імплікації, зазначені вище» [20, р. 43]. Таких випадків та ситуацій існує велика кількість і саме такі ситуації характерні для Q – клаузальної імплікатури.

Нарешті ми переходимо до Q – альтернативних імплікатур. В системі цього виду імплікатури можна виділити два підтипи. «У першому підтипі лексичні вирази, які ідуть набором, наявне інформаційне ранжування. Назвемо Q – імплікатури, що впливають із такого набору Q – впорядковані альтернативні імплікатури. Навпаки, у другому підтипі лексичні вирази в наборі мають однакову семантичну силу. Назвемо дані Q – імплікатури, які індукуються у вигляді Q – невпорядкованих альтернативних імплікатур» [20, р. 43-44]. Q – впорядковані альтернативні імплікатури можна схематично зобразити на

такому прикладі: < досягти успіху, спробувати >
 У 1888 році Ван Гог спробував створити художню майстерню в Арлі. +> У 1888 році Ван Гог не вдалося створити майстерню художника в Арлі

В цьому прикладі «*досягти успіху*» семантично сильніший за «*спробувати*», але воно не тягне за собою «*спробувати*». Отже, «*досягти успіху*» та «*спробувати*» сформували набір семантичного контрасту, але набір не тягне за собою нічого. Однак, як і у випадку Q – імплікатур, що виникають із шкали Q або шкали Хорна, використання семантично слабшого «*спробувати*» призводить до подібної Q – імплікатури, яку ми назвали Q – упорядкованою альтернативною імплікатурою.

Не варто також забувати й про Q – неупорядковані альтернативні імплікатури. Їх можна схематично зобразити, використовуючи наступний приклад: < варити, смажити на грилі, обсмажувати... >
 Обсмажте паростки квасолі, будь ласка,
 +> Будь ласка, не варіть, наприклад, паростки квасолі

Нарешті, лексичні вирази у даному прикладі мають однакову семантичну силу, отже, утворюють неупорядкований семантичний набір. У подібних випадках використання будь-якого лексичного виразу в наборі призведе до утворення слабкої Q – імплікатури, що через це мовець не може використовувати будь-які інші лексичні вирази в даному наборі.

Доволі цікаву особливість має Q-імплікатура, і це є те, що їх зазвичай можна скасувати металінгвістичним запереченням — термін, використаний Хорном [19]. Даний термін можна також знайти і в роботі Освальда Дюкро [9]. «Металінгвістичне заперечення — це засіб відхилення попереднього висловлювання на будь-яких підставах, включаючи його морфосинтаксичну форму, його фонетичну реалізацію, його стиль чи регістр та/або імплікатури,

які воно потенційно породжує» [20, р. 44]. Приклад: «Софія не виходила заміж три рази. Вона вийшла заміж чотири рази».

Металінгвістичне заперечення має низку властивостей, які виділяють її. Перша властивість: дане заперечення складається з заперечного речення та речення, яке його виправляє. Друга властивість: відповідь на попереднє висловлювання, проти якого воно виступає. Третя характеристика: завдяки описовому прийняттю, стає певного роду протиріччям. Четверта властивість: при мовленні виявляється певна неоднозначність висловлювання. П'ята властивість: не дозволяє використовувати такі терміни як *будь-який* (*any*). Шоста властивість: не дозволяє утворювати негативне об'єднання. Сьома характеристика: інтерпретація дуже часто призводить до повторного аналізу висловлювання.

Повертаючись до Q – імплікатур, використання металінгвістичного заперечення може скасувати Q – імпліковані верхні межі (приклад: «Його дружина не часто скаржиться, вона завжди скаржиться»), нарівні зі скасуванням Q – імплікатур, що тяжіє до семантичної неузгодженості (приклад: «Його дружина часто скаржиться, насправді вона завжди скаржиться»).

Тепер варто розглянути принцип Інформативності (I – принцип). Левінсон описує його таким же чином, як і Q – принцип, за допомогою понять максима мовця та висновок реципієнта. Максима мовця (в цій ситуації позначається як максима мінімізації): «“Говоріть стільки, скільки потрібно”, тобто надавайте мінімальні мовні підказки, які будуть достатні для досягнення ваших комунікаційних цілей, пам'ятаючи про Q – принцип» [27, р. 68]. Висновок реципієнта (тут це є правилом збагачення): «“Розширте інформаційний зміст висловлювання оратора, знайшовши *більш конкретне* тлумачення, аж до того, що, на вашу думку, є метою оратора”. Конкретно: припустимо, що стереотипні відносини виникають між референтами або подіями, якщо тільки це не

суперечить тому, що сприймається як належне, або мовець порушив максимум мінімізації, вибравши розширений вираз; припустимо існування або реальність того, про що йдеться у реченні, якщо це узгоджується з тим, що сприймається як належне; припускайте референційну економність – уникайте інтерпретацій, які множать об'єкти; зокрема, віддавайте перевагу кореферентним читанням» [27, р. 68].

Для простішого розуміння того, що являє собою І – принцип Левінсона, було розроблено спрощене пояснення даного принципу. Виглядає воно таким чином: «Доповідач: Не кажіть більше, ніж потрібно (тримаючи в голові принцип Q); Адресат: Те, що зазвичай сказано, є стереотипним і специфічно ілюструється» [20, р. 46].

Маючи схожість з Q – принципом, центральний принцип І – принципу полягає в тому, що використання семантично загального виразу І – імплікує семантично специфічну інтерпретацію. Іншими словами, робота цього інференційного механізму полягає в тому, аби викликати імплікатуру спілкування нижньої межі: мовець, говорячи « . . . р . . . », комунікаційно імплікує те, що (з використання всіх можливих знань) « . . . більше ніж р . . . ». Якщо бути точнішим, імплікатура спілкування, породжена І – принципом, найкраще відповідає найбільш стереотипним і пояснювальним очікуванням, з огляду на наше знання про світ.

Схематично, І – принцип буде виглядати так: І-шкала: [x,y] ([ ] як І-шкала)

$$y \text{ +> } I \text{ x}$$

Імплікатур для зображення цієї схеми існує велика кількість, однак варто звернути увагу на І – імплікатуру, у якій наявний випадок підкріплюючої кон'юнкції (Conjunction buttressing): p та q +> p а потім q
 +> p тому q
 +> p щоб спричинити q

Приклад: Андрій натиснув на кнопку і телефон ввімкнувся
 +> Андрій натиснув на кнопку, а потім телефон ввімкнувся
 +> Андрій натиснув на кнопку, тим самим ввімкнув телефон
 +> Андрій натиснув на кнопку, щоб спричинити ввімкнення телефону

Клас I – імплікатур неоднорідний, але існуючі види імплікатур в даному випадку, мають низку властивостей. По-перше, вони більш конкретні, ніж висловлювання, які їх породжують. По-друге, на відміну від Q – імплікатур, які носять заперечний характер, I – імплікатури носять ствердний характер. По-третє, вони, як правило, керуються стереотипними припущеннями. По-четверте, вони є загалом неметалінгвістичними, у тому сенсі, що вони не посилаються на те, що могло бути сказано, але не було сказаним. Нарешті, їх зазвичай не можна скасувати металінгвістичним запереченням.

Третій принцип Левінсона, а саме M – принцип. Левінсон описує його таким же чином, як і Q та I – принципи, за допомогою понять максими мовця та висновку реципієнта. Максима мовця: «Вкажіть на незвичайну, нестереотипну ситуацію, використовуючи певні вирази, які контрастують з тими, які ви використовували б для опису відповідної нормальної, стереотипної ситуації» [20, р. 50]. Висновок реципієнта: «Те, що сказано незвичайно, вказує на незвичайні ситуації, або певні повідомлення вказують на певні ситуації. Конкретно: Якщо S сказав, що p містить позначений вираз M, і одночасно є немаркований альтернативний вираз U з тим же значенням D, який мовець міг би використати в тому ж фрагменті речення замість цього, тоді де U мало б I – імплікувати стереотипну або більш специфічну підмножину d із D, позначений вираз M буде імплікувати доповнення до позначення d, а саме d' до D» [20, р. 50].

Для більш простішого розуміння того, що являє собою M – принцип Левінсона, було розроблено спрощене пояснення даного принципу: «Доповідач: Не використовуйте певний вираз без причини; Адресат: Те, що

сказано з використанням специфічних мовних виразів, ще не означає, що ці мовні вирази не звичайними» [20, р. 50]. Приклад: «Ця жінка – актор; ця жінка – акторка» (актор – загальний мовний вираз, який можна апелювати як до чоловіка так і до жінки, а акторка – специфічний мовний вираз, який вказує саме на жінку).

На відміну від Q - і I – принципів, які діють насамперед з точки зору семантичної інформативності, M – принцип використовує певні форми, які між собою відрізняються. Фундаментальна аксіома, на якій ґрунтується цей принцип, полягає в тому, що використання певного виразу за допомогою M – принципу імплікується заперечення інтерпретації, які пов'язані з використанням альтернативного виразу в певній ситуації. Інакше кажучи, використовуючи певний мовний вираз можна прийти до висновку, що інтерпретація висловлювання, яка пов'язана з використанням альтернативного мовного виразу, не досягається. Цей принцип також аналізується у роботі Елізабет Трауготт [16].

Так само як і для Q та I – принципів, для M – принципу також була надана загальна схема: M – шкала: {x, y} ({}-для позначення шкали)

$$y \rightarrow M \sim x$$

Для цього принципу також є багато імплікатур, але варто зупинитися на такому прикладі: Розклад є достовірний
 $\rightarrow$ Розклад є достовірний до ступеня n
 Розклад не є ненадійним
 $\rightarrow$ Розклад є надійним до ступеня менше, ніж n

Враховуючи вищенаведену тристоронню класифікацію неограйсівських прагматичних принципів, питання, яке виникає, полягає в тому, як можна уникнути боротьбу, що можливо може виникнути із цих потенційно суперечливих імплікатур. Згідно з Левінсоном, ця боротьба може бути вирішена за допомогою впорядкованого набору пріоритетів. Схематично, це

виглядає так: Левінсонська схема для вирішення взаємодії Q - , I-, та M- принципів

Рівень роду: Q > M > I

Рівень видів: Q-клаузал > Q-скаляр

Дана схему фактично можна перетворити на більш загальну процедуру скасування імплікатури, яка була запропонована Геральдом Газдаром [11]. На думку Газдара, інформаційний зміст висловлювання може бути розглянутий як упорядкований набір фонових припущень, контекстуальних факторів, семантичних залучень, розмовних імплікатур тощо. Збільшення змісту інформації у висловлюванні має відповідати інформаційному навантаженню, яке початково закладено у висловлюванні .

Окрім трьох принципів, які засновані на системі Грайса та Хорна, Левінсон також вводить низку так званих евристик, основу яких складають вже згадані максими Грайса та принципи Хорна. Їх всього три і вони за назвою ідентичні до принципів, які створив Левінсон.

M – евристика формується таким чином: «Те, що сказано незвичайним способом, не може бути звичайним висловлюванням» [26, р. 136]. Дана евристика є переосмислена максима Способу дії Грайса.

Q – евристика, яка є аналогом максими Кількості Грайса та Q – принципу Хорна, формулюється Левінсоном таким чином: «Не повідомляй висловлювання, яке менш інформативне, ніж твоє знання про світ, якщо тільки більш інформативне висловлювання не суперечить I – евристиці» [26, р. 76].

I – евристика в свою чергу перегукується з R – принципом Хорна і звучить наступним чином: «Говори настільки мало, наскільки можливо» [26, р. 114].

Для своїх евристик, Левінсон також вибудовує ієрархію, яка представлена таким чином: Q – евристика > I – евристика > M – евристика. Ця ієрархія регулює комунікаційну поведінку того, хто говорить: згідно з Q – евристикою, мовець повинен надати найбільш повну інформацію, відповідну рівню його

знань, проте при цьому мовець повинен враховувати І – евристику, що забороняє надання інформації, яку слухач може отримати самостійно, виходячи з власних знань про світ. І, нарешті, у тому випадку, якщо висловлювання має інтерпретуватися нестандартним чином, той, хто говорить, повинен, згідно з М – евристикою, подати висловлювання в нестандартній формі.

Висновки до розділу

Велика кількість науковців намагалися створити спрощені системи, виходячи з постулатів Грайсівської прагматики. Однак серед усіх редукаціоністських моделей найвпливовішими виявилися двокомпонентна прагматична теорія Хорна та трикомпонентна прагматична теорія Левінсона.

Хорнівський підхід щодо аналізу комунікативних максим Грайса показав себе доволі успішною на той час теорією, яка зацікавила велику кількість науковців і призвела до гарячих дискусій щодо того, чи потрібно скорочувати максими Грайса до запропонованих Хорном двох принципів, чи варто йти у розвитку ще далі і пропонувати інші системи, чи взагалі не приймати до уваги Хорнівську систему, а залишити те, про що пропонував Грайс у своїх розвідках.

У сфері прагматики, скалярні імплікатури займають не останнє місце у важливості розуміння імплікатури як такої. Більше того, скалярні імплікатури виявилися важливим засобом аналізу лексичного значення висловлювання. Вони дозволяють розглядати головне, центральне значення слова, яке потім стає основою для продукування різних імплікатур та великою варіативності різних смислів.

Теорія Левінсона покликана не тільки полегшати розуміння системи Грайса та Хорна, але й показати, де в цих системах є недоліки і яким чином їх можна усунути.

Дослідження Левінсона насправді мають доволі вагоме значення для розуміння явища імплікатур, адже саме поняття імплікатури є наскрізним поняттям як у вченні Грайса, так і у вченні Хорна, що виступали предметом дослідження Левінсона.

ВИСНОВКИ

Грайсівські розвідки та їхня подальша еволюція у вигляді неограйсіанства принесло у сферу прагматики велику кількість нових та різноманітних теорій, конструкцій, доктрин.

По-перше, можна сміливо казати про те, що вся неограйсівська прагматика будувалася навколо всієї інференційної прагматики Пола Грайса. Якщо казати за виникнення саме прагматичного проекту Грайса, то тут основу увагу варто звернути на те, що його теорія виникла в часи конфронтації двох важливих напрямів: філософія ідеальної мови (логічний позитивізм) та філософії повсякденної мови. Не дивлячись на різницю між цими теоріями, вони тісно пов'язані між собою і розуміння однієї теорії може значно полегшити розуміння іншої.

По-друге, теорія Пола Грайса у свій час стала проривом у сфері аналізу мови и призвела до того, що почали використовувати нові терміни та переосмислювати те, що було розглянуто до Грайса. Термін «імплікатура», який вперше використав Грайс як основу для своєї теорії у сфері прагматики, стає дороговказом для подальших досліджень. Йдеться, зокрема, про обставини, коли один з учасників комунікаційного процесу висловлює певну інформацію, однак його дійсний намір полягає в тому, що він прагне висловити додатково якусь іншу інформацію, яка надає більше та важливіше смислове навантаження, аніж та інформація, яку буквально намагаються сповістити. Імплікатурою слід вважати певний компонент висловлювання, який імплікується мовцем у висловлювання, і який прямо не слідує із значення слів, використаних у цьому висловлюванні. Таким чином маємо два рівня значення: значення висловлювання і значення мовця.

По-третє, у наступні - після появи теорії Грайса - роки було запропоновано багато нових теорій та ідей. Деякі з них розглядають як альтернативи теорії Грайса. Стверджують, що теорія Грайса — або принаймні деякі її частини — була непереконливою, і якась нова теорія може краще пояснити прагматичні

явища. Інші підходи мають на увазі і пропонують уточнення або вдосконалення теорії Грайса. Ця остання група теорій, яку називають «неограйсівською» загалом визнає загальні передумови теорії Грайса, але запроваджує деякі зміни з метою вирішення певних її проблем або кращого пояснення певних явищ. У деяких випадках це означає з'яву нових концепцій, а в деяких - означає спрощення або поєднання деяких різних концепцій Грайса.

До теоретиків неограйсівської теорії належить велика кількість відомих науковців у сфері прагматики, однак тільки два вчених змогли значно вирватися вперед та зайняти свої почесні місця серед відомих вчених у царині прагматики. Йдеться про Лоуренса Хорна та Стівена Левінсона, чії теорії, не тільки пов'язані з системою Грайса, але й наче доповнюють одна одну, намагаючись посилити позиції та виповнити наявні прогалини.

По-четверте, неограйсівський проект висвітлює кілька важливих ідей, з якими будь-яка прагматична теорія зрештою мусить впоратися. Зокрема, ідея про те, що імплікатури можуть робити різні речі: є імплікатури, які ґрунтуються на звуженні сенсу шляхом відкидання якоїсь альтернативи, що не була сказана, на основі імплікатур, які звужують значення, додаючи до нього додаткову інформацію. Зазначимо також ідею про те, що оратори та слухачі вступають до непримиренного конфлікту щодо кількості того, що треба сповістити у розмові. Обидва згадані питання є важливими для кращого розуміння того, як працюють імплікатури. Дослідження неограйсівської прагматики зробили значний внесок у розкриття багатьох питань прагматичної теорії. Зокрема, тематика скалярних імплікатур і клаузальних імплікатур складає предмет надактивних розвідок у сучасних неограйсівських теоріях.

У підсумку зауважимо, що упродовж останніх років здійснювали різні спроби поєднати класичні та неограйсівські прагматичні теорії розмовної імплікатури з іншими сучасними лінгвістичними теоріями. Ці лінгвістичні теорії включають теорію акомодатії, теорію рішень, теорію ігор і теорії

мовленнєвого акту. Зазначені процеси інтеграції – цікавий і важливий предмет для подальших розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк І. А. Грайс у пошуках прихованих значень // Філософські дослідження, № 3, 2011. – с. 79-93
2. Алексюк І. А. Філософія мови: традиція аналітичної філософії / Ігор Алексюк. – Київ: «Центр учбової літератури», 2021. – 320 с.
3. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики / Флорій Бацевич. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
4. Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень / Флорій Бацевич. – Київ: ВЦ «Академія», 2008. – 240 с.
5. Філософський енциклопедичний словник / гол. редкол.: В. І. Шинкарук . Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
6. Bach K. The Top 10 Misconceptions about Implicature / Kent Bach., 2006. – 16 p.
7. Brown, Penelope; Stephen C. Levinson (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Studies in interactional sociolinguistics. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-30862-3.
8. Chapman S. Paul Grice: Philosopher and Linguist. - Houn d Mills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2005. - 274p.
9. Ducrot, Oswald (1972). Dire et ne pas dire. Paris: Hermann
10. Evans, Nicholas; Stephen C. Levinson (2009). "The Myth of Language Universals: Language diversity and its importance for cognitive science". Behavioral and Brain Sciences. 32 (5): 429–492.
11. Gazdar, Gerald (1979). Pragmatics: implicature, presupposition and logical form. London: Academic Press.
12. Grice H.P. Studies in the Way of Words [Text] / H.P. Grice. – Harvard, MA : Harvard University Press, 1989. – 394 p.
13. Gumperz, John J.; Stephen C. Levinson (December 1991). "Rethinking Linguistic Relativity" (PDF). Current Anthropology. 32 (5): 613–623

14. Harnish, Robert M. (1976). Logical form and implicature. In Beaver, T., Katz, J., and Langendoen, D. T. (eds.) *An integrated theory of linguistic ability*. New York: Crowell. 313–92.
15. Hirschberg J. *A Theory of Scalar Implicature*. N. Y.: Garland, 1991. 329 p.
16. Historical Pragmatics [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа до ресурсу:
https://www.researchgate.net/publication/229767274_Historical_Pragmatics
17. Horn L. R. Implicature // *Handbook of Pragmatics* / ed. by G. Ward, L. Horn. Oxford: Blackwell, 2004. P. 3-28.
18. Horn, Laurence R. (1984). Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature. In Schiffrin, D. (ed.) *Meaning, form, and use in context: linguistic applications*. Washington, DC: Georgetown University Press. 11–42.
19. Horn, Laurence R. (1985). Metalinguistic negation and pragmatic ambiguity. *Language* 61: 121–74.
20. Huang Y. *Pragmatics*. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 352p
21. Implication in Britannica Encyclopedia [Электронный ресурс]. URL:
<https://www.britannica.com/topic/implication>
22. Implicature in Stanford Encyclopedia of Philosophy [Электронный ресурс]. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/implicature/>
23. Kasher, Asa (1976). Conversational maxims and rationality. In Kasher, A. (ed.) *Language in focus: foundations, methods and systems*. Dordrecht: Reidel. 197–216.
24. Key Notions for Pragmatics [Text] / eds. Jef Verschueren, Jan-Ola Ostman. – John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2009. – 253 pp.
25. Laurence Horn in Academic Dictionaries and Encyclopedias [Электронный ресурс]. URL: <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/8776744>
26. Levinson S. *Presumptive meanings: the theory of generalized conversational implicature*. Cambridge, MA: MIT Press, 2000. 480 p

27. Levinson, Stephen C. (1987a). Minimization and conversational inference. In Verschueren, J. and Bertuccelli-Papi, M. (eds.) 61–129.
28. Levinson, Stephen C. (2003). Space in language and cognition: explorations in cognitive diversity. Cambridge: Cambridge University Press.
29. Morris, Charles, 1938, “Foundations of the theory of signs,” in O. Neurath, R. Carnap and C. Morris (eds.), International Encyclopaedia of Unified Science I, Chicago: University of Chicago Press, pp. 77–138
30. Paul Grice in Stanford Encyclopedia of Philosophy [Электронный ресурс]. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/grice/>
31. Pragmatics and the Philosophy of Language [Электронный ресурс]. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: [https://www.researchgate.net/publication/228030299 Pragmatics and the Philosophy of Language](https://www.researchgate.net/publication/228030299_Pragmatics_and_the_Philosophy_of_Language)
32. Pragmatics in Britannica Encyclopedia [Электронный ресурс]. URL: <https://www.britannica.com/science/pragmatics>
33. Pragmatics in Stanford Encyclopedia of Philosophy [Электронный ресурс]. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/pragmatics/>
34. Ralph L. Current Anthropology / Laurence Ralph. // The University of Chicago Press. – 1991.
35. Salvatore P. R. Pragmatics, Semantics and the Case of Scalar Implicatures / Salvatore Pistoia Reda., 2014. – 251 с. – (Palgrave Studies in Pragmatics, Language and Cognition).
36. Stephen Levinson in the British academy [Электронне джерело]. URL: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/fellows/stephen-levinson-FBA/>
37. Welker, Katherine (1994). Plans in the common ground: toward a generative account of conversational implicature. PhD dissertation. Ohio State University.